

Теодор Аврамов

ЗАТРУДНЕНИЯТА НА ХРИСТИЯНСКИТЕ ИСТОРИЦИ?

Abstract: Theodor Avramov, *Difficulties of the Christian Historian?*

The challenges that have arisen due to the intellectual currents of the second part of the 20th century have led broader academia further away from the humanities in general, while history in particular has suffered perhaps in a greater degree. The author proposes the core views of two scholars about the nature and the task of the discipline of history as a potential way forward. Jaroslav Pelikan as well as Father George Florovsky are juxtaposed and interpreted in a way that highlights their connection to one another, while showing their relation to Bulgaria and specifically to the Theological Faculty of Sofia University "St. Kliment Ohridski".

Keywords: *Pelikan, Jaroslav, Glubokovski, Florovsky, History, Historical Theology, Historiography, History as Art*

I. Последните две години бяха предизвикателство за всички хора. Идеята обаче, че те се дължат на една „външна заплаха“, би могла да ни отхвърли от по-големите промени, които протичат в национален и глобален план. Разгръщането на впечатляващо количество крайни позиции в публичния наратив и начинът, по който говорим за всичко, не ни оставят свободата с чиста съвест да не бъдем изумени от случващото се. Не съм първият, който открива преки връзки между системите на Фуко и Сартр, и гъвкавостта, която се налага над езика с всеки изминал ден. Проблемът в обществения дискурс и наратив е именно, че сме започнали, особено в някои сфери, да използваме тези понятия. Децата нямат отношение към наративи, но ако някой им предложи история, отговорът почти винаги е изпълнен с любопитство.

Доколкото действително можем, стига да не прецизираме много, да свържем случващото се около нас със системите на Маркс, Ницше,

Сартр и Фуко, то донякъде по-трудно е проследяването на генеалогията на отстъплението от историята. Това също е и несъвсем доказуемо, но се простира върху всички общности, които традиционно имат дълбока връзка с миналото, затова ще допусна това да бъде своего рода общоприета позиция.

Ако приемем, че се намираме в задънената улици зад гърбовете ни да съществува минало, което сме твърдо решени, че е по-добре да бъде забравено и изгладено, а пред нас е изправена непроницаемата стена на бъдещето, било то на Марс, или под земята, то двете личности, които предлагам на Вашето внимание тук, могат да предложат алтернатива.

Отец Георги Флоровски, може би най-добре познат в България заради неуморния труд на редица хора (най-вече доц. д-р Павел Павлов), е изключителна съборна личност за богословието през ХХ в. Излишно внимание на биографията на о. Георги няма да отделям, тъй като предполагам, че за повечето от вас тя е добре позната, а за онези, за които не е – има редица далеч по-достойни изследвания¹.

Отец Георги Флоровски обаче не може да бъде на пръв поглед наречен историк и в никакъв случай само историк. Трудовете му обхващат почти всички сфери на богословието. Историята при него функционира като субструктура на всяко едно следващо развитие, но допълнителното разгръщане на тази линия ще направя в друг текст и по друг повод. Една негова статия ще ни послужи тук като един от два основни извора.

Тъй като Ярослав Пеликан е едно не толкова добре познато име две неща са важни като са важни за настоящия труд. На първо място, той е най-широкообхватният историк на учението на Църквата, като неговият *magnum opus* съдържа пет тома, посветени именно на тази история, които започват от I в. с *preparation evangelica* и първия сблъсък на Евангелието със заобикалящия го свят, и завършват със „Съборността на Тялото Христово“ – възобновяването на еклисиология-

---

¹ Павлов, П. *Богословието като биография: Протоерей Георги Флоровски (1893–1979)*. Био-библиография. София: УИ, 2013.

та през ХХ в. На второ място, но не по важност, е принадлежността на Ярослав Пеликан към Православната църква и връзките му с нашата Алма Матер. Той бива миропомазан и приет в нейните обятия през 1998 г. в семинарията „Св. Владимир“, връзките на Пеликан с която се простират поне 30 години назад.

Съществува и двустранна свързаност на Пеликан с нашата Алма Матер. От една страна, той е „ученик“ на о. Флоровски – най-важното за настоящия текст, а от друга, е добре запознат с трудовете на проф. Глубоковски, особено с неговата полемика с Адолф Харнак². Над бюрото си Пеликан има само два неиконографски образа – портретите на Харнак и Флоровски. Срещата на тези две личности над бюрото на Пеликан на пръв поглед може да изглежда като опит за смесване на елей и вода, но има една свръхочевидна черта, която ги обединява – историята, като същата по много по-очевиден начин лежи в основата на всички изследвания на Пеликан. Друг елемент, който свързва Пеликан с обкръжението ни, е чисто културен. Роден 1923 г. в щата Охайо, той е син на лутерански пастор, родом от Словакия, докато майка му е от Войводина, днешна Сърбия. И двамата са полиглоти, но помежду си разговарят на сръбски. На майка си Пеликан отдава особената почит, която той придобива към „простото славянско благочестие“. Освен това с ясно съзнание за балканославянските си корени той провокативно извежда етимологията на „славяни“ не от национални или етнически характеристики, а в контекста на триезичната ерес в литургически краски – право-славие и орто-доксията³.

II. Връщайки се към историята, разполагаме с три текста, които да изградят библиографичната рамка. От Флоровски това е, разбира се, „Затрудненията на християнина историк“⁴, а от Пеликан – „Ис-

---

² Връзката между Пеликан и Харнак е също особено значима. Матю Спинка, един от двамата ранни преподаватели на Пеликан в Чикагския университет, е ученик на Адолф Харнак.

³ За първи път попаднах на подобно твърдение през 2017 г. в разговор с доц. Павел Павлов.

⁴ Флоровски, Г. *Християнство и Култура*. Ред. Павел Павлов. София: Православен Калейдоскоп, 2006, 37–78.

торикът като полиглот“ и „Затрудненията на християнина историк – case study“.

Един от най-фундаменталните проблеми за работата на историка, особено акцентиран през последните два века, е потенциалът за пристрастност. Как е възможно да има безпристрастна история и познаваема ли е тя изобщо? Отговорът остава негативен до момента, в който не приемем, че методите, характерни за естествените науки, не са адекватни за историята. За о. Георги Флоровски единствен път напред е диференцирането на собствено *историческото* и концептуализирането на конкретна цел⁵.

Историята обаче не е палеология, а има антропоцентричен характер и е именно история на човека, на хората, като причината за това не се крие зад проста таксиномна жажда от страна на „научните“ среди, а позицията на човека като ядро и венец на творението. Това означава, че историята по природа е тълкувателна, но въз основа на настоящето – изворите, достъпни *днес*. Флоровски предупреждава, че извор е всичко и нищо, а определящи са въпросите, които го осмислят и превръщат от „предмет“ в „извор“. Съответно въпросите не следва да бъдат чисто технически (дати, имена и топоси), а и смислови, насочени към онова, което стои „под“ текста, търсенето на разумни същества, през чиито трудове и принадлежност историкът гледа. За да прави това той, трябва да придобие и заговори общ с тях език. Диалогичният характер на този тип работа е ключов. Оттук Флоровски препраща към търсенето на „ума на автора“, което е характерна за него черта и приложима навсякъде, но най-известна с поканата към придобиването на „ума/φρόνημα на отците“. Задачата на историка е да среща живи хора, независимо от десетилетията, вековете или хилядолетията, които ги делят. В историята срещата винаги е на субекти, а не на обекти, и това е причината за разликата, посочена по-рано между естествените науки и нея⁶.

Историкът не се стреми да познае събитията такива, каквито са

⁵ Пак там, 37–42.

⁶ Пак там, 42–56.

били, тъй като дори свидетелите им не са имали това предимство в пълнота. Но той се намира в значително по-добрата позиция да разглежда събитията като вече отминали и от настоящето, което често означава с повече познания или поне с по-пълна картина от преките свидетели. Флоровски определя историята като „процес“, имащ посока, но и процес, достижим единствено ретроспективно. Всяко едно „въплъщение“ на историка в миналото е вече не история, а своеобразен *théâtre cruel*, тъй като неизбежно картината, която ще представи, е гротеска. Опасност се крие и при опитите за извеждането на конкретна логика и последователност в историята. Флоровски приема това за естествено, но все пак заслужаващо вниманието на историка – резултатът не трябва да претендира да бъде повече от добре подплатени догадки. Историята се оказва изменчива, неподвластна на логиката на едноличния автор. Тук Флоровски развива опозицията между „епигенеза“ и „еволюция“ като адекватни аналогии в историята. В хода на развитието с всеки изминал ден историята разкрива своята структура. Вследствие на това историците не трябва да пропускат факта, че собствените им тези и творения стават част от историческата картина и неизбежно заживяват собствен живот, който може би не са очаквали⁷.

Всеки опит за търсене на смисъл в историята, своеобразните философии на историята, са просто криптобогословие на историята. Бъдещето обаче е недосегаема територия за нея, още повече есхатологията. В този процес, концентриран върху човека, трябва да има стремеж към католичност на погледа и интерпретацията, а тази католичност неизбежно означава, че централният въпрос в историята е „За Кого ме мислят човечите?“ (Марк 8:27). Човешкото битие, като център на историческия занаят, е винаги целта, но винаги оставаща отвъд досега.

С християнството се възстановява библейската концепция за насоченост на времето, за историчност на времето. Не античните концепции за цикличност или търсенето на модели, а есхатологич-

---

⁷ Пак там, 56 –60.

ната визия, която прави времето истински исторично. Само когато ходът на времето бива разбран като „история на Бога“, може да бъде осмислен и като „история на човека“. Троичната визия, която Флоровски предлага, прави подобен синтез още по-адекватен. Историкът, най-вече християнинът историк, разглежда историята и настоява за непроменливата ценност на човека, разгърнатата върху хода на времето като „трагедия на греха“ и „тайнство на спасението“⁸.

Преминавайки към Пеликан и някои негови позиции, особено контрастирани с аналогичните у Харнак, можем да изведем няколко елемента, които частично се засичат и с Флоровски.

Християнският елинизъм, разглеждан от Харнак като „рязката секуларизация на християнството“⁹ и използван за обясняване на множество последвали развития, винаги негативни, при Пеликан е е изцяло обърнат огледално. За него „съвпадението“, че Новият Завет е написан на гръцки, а не на еврейския на пророците или арамейския на Христос и апостолите, нито пък на латинския на *imperium Romanum*, е „най-значимото лингвистично стечение на обстоятелства“ за човешкия дух и ум¹⁰. Същата линия е най-характерна за Флоровски, чрез когото е усвоена от Пеликан.

Отношението към юаизма е друг елемент, който има коренно различна интерпретация при Пеликан и Харнак. Докато последният е добре познат поради антиюдаистичния си уклон, макар и не експлицитен, първият поставя под въпрос дали събитията на миналия век биха били възможни, ако западното християнство и най-вече реформираниите традиции не бяха загубили значимостта на Стария Завет¹¹.

Пеликан работи върху същата проблематика, както и Харнак, но докато подходът на Харнак е най-близък до учебникарското тълкуване на догматическите спорове – като резултат от философски разногласия с политически привкус, Пеликан акцентира върху хер-

⁸ Пак там, 67–78.

⁹ Harnack, A. *Lehrbuch der Dogmengeschichte*. Leipzig: Mohr, 1931, p. 20.

¹⁰ Pelikan, J. „The Predicament of the Christian Historian“. – In: Gallaher, B. Ladouceur, P. (ed.). *The Patristic Witness of Georges Florovsky*. London: T&T Clark, 1997, p. 198.

¹¹ *Ibidem*, p. 200.

меневтичната основа и прецизирането на *canonica regula* (по Августин), за да се характеризират отделни пасажи в Свещ. Писание като отнасящи се съответно към „образ Божий“ и „образ на раб“ – всеизвестното разделение, което прави св. ап. Павел, както и по-късно св. Атанасий Велики при артикулирането на православната вяра на Първия Вселенски събор.

Сред немалкото приноси на Пеликановия *magnum opus* най-значимият за нас е цялостната промяна на парадигмата при разглеждането на „Изтока“ на Запад. Вторият том е посветен на Изтока и догматическите спорове, които почти винаги са били изцяло пропускани на Запад. Има известна поетична красота, че споменатият труд на Пеликан излиза в пълнота през 1989 г., точно 100 г. след този на Харнак и до голяма степен преобръща почти всички негови тълкувания¹². О. Йоан Майендорф определя именно втория том като „най-всеобхватната история на идеите на християнския Изток“¹³.

Продължавайки същата линия, но по отношение на тълкуването на историята на учението на Църквата, Пеликан утвърждава принципа, чийто най-ярък изразител става о. Александър Шмеман – *lex orandi lex credendi* – правилото на молитвата/богослужението утвърждава принципа на учението. Пеликан тълкува немалка част от догматическите победи на Православието именно като победи на богослужебното предание над „новите“ позиции“. Харнак приема, че „християнството представлява изключение... Историята на догматите през първите три века не е отразена изобщо в литургията, доколкото я познаваме, нито пък литургията има своите корени в догматите.“¹⁴

Ключов въпрос е дали развитието е валидна категория при разглеждането на историята на догматите от православна гледна точка,

---

¹² Неочаквана е липсата на каквато и да било чувствителност на Харнак към Православието, тъй като баща му, Теодосий Харнак, е професор по богословие в Латвия, когато същата е част от Царска Русия.

¹³ Meyendorff, J. *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*. New York: Fordham University Press, 1974, p. 229.

¹⁴ Harnack, A. *Op. cit.*, p. 808

въпрос, на който о. Андрю Лаут отговаря негативно¹⁵. При Пеликан това е въпрос, който заслужава значително повече внимание, но за настоящия повод е достатъчно да отбележим, че той приема променливата непроменливост на учението на Църквата, донякъде както я изразява кардинал Джон Хенри Нюман – „великите идеи... се променят, за да останат непроменени.“¹⁶

Имайки предвид тези шест значими конкретно за нас позиции, можем да се обърнем и към няколко от конкретните виждания за историята. Пеликан работи предимно като историк в сферата на „интелектуалната история“ и повечето от неговите виждания са пряко приложими в нея, но напълно естествено могат да бъдат адаптирани към историята на Църквата.

Между началото на „модерната“ църковна историография с Йохан Мошейм и Едуард Гибън и настоящия момент има изключително очевидна фундаментална разлика – при тях се наблюдава забележителна смелост и самочувствие, когато разглеждат миналото, макар и в по-късен план този подход да се оказва повече от неадекватен, докато вече все повече се проследява отчетливо чувство за отчуждаване от миналото и разглеждането му като „чужда държава“¹⁷. Все повече ни се налага да си припомним, че „виждаме смъртно като през огледало“ (1Кор. 13:12).

Пеликан определя няколко стъпки, които заедно с предложените по-рано от о. Георги Флоровски биха могли да ни насочат отвъд настоящата апория. В типичен за него стил Пеликан използва музикално-лингвистичен образ – необходимо е историкът да резонира, да „хване тона“ на миналото, което не означава непременно да запее заедно със солистите, а да чува цялата хармония. Заедно с това историкът трябва да бъде „полиглот“, с еднаква лекота да владее езика на миналото и настоящето. Като първи пласт това предполага, разбира

---

¹⁵ Louth, A. „Is Development of doctrine a valid category for Orthodox Theology?“ – In: *Orthodoxy and Western Culture*. New York: Yale University Press, 2005, 63–65.

¹⁶ Newman, J. H. *An Essay on the Development of Christian Doctrine*. New York: Longmans, 1974, p. 100.

¹⁷ Lowenthal, D. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, 1985.

се, историкът рано да придобие способността буквално да използва други езици, което вече е далеч нетолкова общоприет факт. Отделно от това историкът трябва да разбира повече от един от диалектите на миналото и чрез историческо въображение да „служи като тълкувател“. В английския *interpreter* е дума, която се използва едновременно за тълкувател и преводач.

При това тълкуване на идеи и особено на догматически формулировки трябва да имаме предвид, според Пеликан, не само позициите, които отците са артикулирали ясно и защитавали, но и фундаменталните съгласия, очевидното, което са споделяли всички, което винаги е било пропускано от дебатите, тъй като никой не е приемал, че се обсъжда. Добре известно е едно от тълкуванията за липсата на ясна еклисиология в епохата на седемте вселенски събора, която чисто методологично е същата – не е нужно да се дефинира нещо, което е пределно ясно за всички.

С този подход се появява и проблем – какво правим, ако се сблъскаме с едно от тези общоприети твърдения, което се окаже напълно неприемливо (философски, религиозно или научно) за историка и неговата аудитория? Пеликан предлага да се впрегне историческата вяра, характерна черта най-вече за християните историци по обясними причини, че тези хора наистина са вярвали в и приемали за даденост немислими за нас неща. Става необходимо тогава историкът да „прекъсне своето неверие“¹⁸, дори и това да е само за момент.

С прекъсването на неверието и резонирането стигаме до момент, в който, изправяйки се пред историческа личност, можем да я оставим да действа не както ние сме очаквали или предполагали, а както действително е, независимо колко изневиделица или отблъскващо за нас е това. Във връзка с това употребата на историческо въображение е ключово, но също и допускането непрестанно, че можем да бъдем изненадани и в крайна сметка победени от собствените си творения.

Тясната специализация на историците, особено през последните

---

¹⁸ Pelikan, J. „The Historian as Polyglot“. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 137, 1993, No. 4, 659–668.

няколко десетилетия, води до разчленяване на цели епохи и разглеждането им по точно определен начин. Паралелно с това свръхспециализацията води и до откриването на нови хоризонти, нови диалекти на преди това неизвестни езици. Всички те, стига да има кой да ги синтезира и да възприеме тези обеми, могат да бъдат изключително полезни, ако синтезиращият практически участва в настоящето и, доколкото е възможно, в миналото.

Всички тези елементи трябва да са насочени към основната задача и цел на историята, поне според Пеликан, която е едновременно да не допуска ненужното влияние на миналото, но и да ограничава влиянието на настоящето, „тиранията на заобикалящото ни и натиска на въздуха, който дишаме.“¹⁹

III. Има много хора, които се отказват от историята по случайни или съвсем съзнателни причини. Ярослав Пеликан завършва семинария и на 18 годишна възраст е приет в Чикагския университет, накъдето се насочва с идеята да следва под ръководството на проф. Матю Спинка, който обаче непосредствено преди началото на учебната година се премества в Хартфорд, а вследствие на това Пеликан е ръководен от Вилхелм Паук. Матю Спинка е най-сериозният авторитет към средата на XX в. в англоезичния свят за църковната история на Балканите, върху която иска да се фокусира и Пеликан, но с така развилите се събития той премества фокуса си върху Реформацията специалист, по чиято история е Паук²⁰.

Тези исторически основи на Пеликан дават основание на някои от неговите ученици да предложат тезата, че историческото богословие е именно (и единствено) това, което Пеликан прави – пресечната точка между богословието и историята, изчерпващо се до голяма степен с *Dogmengeschichte*, но подобно предположение би пренебрегнало почти цялата литургична традиция на Църквата, както и собствените виждания на Пеликан. Да, той действително фокусира

¹⁹ Acton, J. E. *Lectures on Modern History*. London: Macmillan and Co., 1930, p. 44.

²⁰ От завършването си през 1946 г. до 90-те г. Пеликан е главен редактор на английските преводи на трудовете на Мартин Лутер.

голяма част от силата на креативната си енергия върху този проблем, но през цялото време той „отдалечава обектива“, напомня за болезнената нужда от добри историци / хистори за живота на църквата, а не настоява за маргинализацията на историята във взаимоотношението с богословието като просто поредния апологетичен инструмент. Тя е по-скоро метод, който разкрива в дълбочина и тълкува случилото се на и поради предците ни, но и не го оставя да се превърне в бремето, в което можем и го превръщаме нерядко. „Каквото от дедите си добил“, завършвайки с любимия цитат на Пеликан от Фауст, „за да го имаш – спечели го! Не служи ли, товар е то голям.“